

Oponentský posudek disertační práce PhDr. Mgr. Kamily Svobodové

Životní situace seniorů v kontextu demografického stárnutí v České republice.

Tématem disertační práce Kamily Svobodové je problematika demografického stárnutí v jeho sociální dimenzi v podmínkách současné České republiky. Cílem práce je představit životní situaci dnešních seniorů, ukázat různost přístupu ke stárnutí, různorodost prožívání této etapy lidského života, důsledky rostoucích počtů starších lidí nejen pro celou společnost ale také pro jednotlivé mladší generace. Jde o vysoce závažné a zároveň aktuální téma, a jak autorka zcela správně upozorňuje, společnost mívá tendenci za závažné považovat pouze rostoucí počty a podíly seniorů, již méně si všímá kvalitativních aspektů života ve stáří. Autorka se tomuto výzkumu věnuje dlouhodobě a z předloženého textu je patrné, že se v problematice dobře orientuje a že k ní má co říci.

Kamila Svobodová předložila k posouzení soubor 10 studií s úvodní částí, v níž se zamýšlí nad možným pojetím stárnutí, opakovaně klade důraz zvláště na různorodost jak pojetí celé problematiky tak zkoumaného souboru; zde vychází z relevantní odborné literatury a z výsledků výběrových šetření, jejichž přípravy či zpracování se v nejednom případě sama účastnila. Úvodní text je fundovaným vstupem do problematiky, jejíž jednotlivé aspekty jsou detailněji pojednány v příložených textech. Ty byly vesměs již podrobeny odborné kritice, neboť jde o články publikované v recenzovaných časopisech (tři v revue *Demografie*, po jednom v časopisech *Právo a rodina* a *Fórum sociální politiky*), čtyři jsou součástí již vydaných nebo připravovaných recenzovaných publikací vydávaných Výzkumným ústavem sociálních věcí nebo Fakultou sociálních věd Univerzity Karlovy a jeden vyšel v rámci sborníku z konference pořádané Vysokou školou ekonomickou v Praze. Nejstarší text vyšel tiskem v roce 2006, nejnovější je připraven do tisku. Všem je společná vysoká odborná úroveň a zároveň kvalita stylistického vyjadřování. Celkově má předložená část 30 úvodních stran strojopisu a 191 normostran.

Pokud jde o úvodní text, obsahuje ty části dizertační práce, které z pochopitelných důvodů v jednotlivých statích buď chybějí nebo jsou nutně stručné: vymezení základních pojmů a také popis zdrojů dat. Nejprve vysvětluje rozdíly v pojetí "stáří" podle přístupu (biologické členění lidského života, sociální pojetí stáří, psychické vnímání), upozorňuje na specifičnost problematiky zvláště pro různorodost procesu stárnutí na individuální úrovni, na proměny vnímání stáří respektive starých lidí „společnost“, mladšími jednotlivci i samotnými seniery. Představuje detailnější členění tohoto životního cyklu, vyplývajícího z toho, jak rostou počty a podíly osob dožívajících se vyššího věku. Zdůvodňuje, proč při studiu použila za hranici stáří věk 60 let. Obsahem kapitoly „zdroje dat“, je základní popis výběrových šetření, na jejichž základě byly jednotlivé studie zpracovány. Do závěru pak zařadila shrnutí studované problematiky, resp. nastínění současné situace včetně možného směřování v budoucnu. Zdůrazňuje, že stárnutí populace, jež je nevratným procesem, se již nyní projevuje ve sféře veřejné i soukromě a že nezbyvá než se na ně celoživotně připravovat.

Jednotlivé texty jsou zařazeny nikoli chronologicky podle doby vydání, ale tematicky a svým způsobem na sebe navazují. Začínají analýzou stárnutí obyvatelstva České republiky podle věku a pohlaví od roku 1991 a regionálními rozdíly tohoto procesu. Prostorová dimenze souvisí s příspěvkem, v němž autorka upozorňuje na limity možnosti institucionální péče o nesoběstačné seniory vzhledem k omezeným kapacitám rezidenčních zařízení poskytujících tuto péči. Tématem dalších dvou příspěvků jsou příprava na stáří a odchod do důchodu, respektive sociálně psychologické aspekty stáří. V prvním z uvedených článků jsou prostřednictvím komparace představ osob v

produktivním věku o životě v důchodu a osob pobírajících důchod naznačeny ne pouze změny spojené s odchodem z ekonomické aktivity (který bývá vnímán jako počátek stáří) a naznačeny rozdíly mezi dnešními starobními důchodci a důchodci blízké budoucnosti, ve druhém je mimo jiné kladen důraz na odlišné prožívání poslední fáze života v závislosti na pohlaví (a také rodinném stavu či velikosti a soudržnosti či majetnosti vlastní rodiny). Podobně lze charakterizovat i studii věnovanou bydlení seniorů v širokém kontextu, od charakteru bytové situace, přes prostorovou mobilitu až k intenzitě rodinných vazeb (což souvisí s převládající představou českých rodin, že staří rodiče by měli bydlet pokud možno ve svém původním prostředí, sice odděleně od dětí, ale v jejich blízkosti); a navzdory realitě se preference institucionálních pobytových zařízení vyskytuje minimálně. Následující studie představuje seniory pokud jde o jejich finanční a materiální situaci (v tom i v souvislosti s mezigenerační výpomocí, která bývá obousměrná) a také jejich sociální kontakty (či izolaci). Čtyři následující texty se důkladně zabývají problematikou stáří v kontextu rodinných struktur. Opětovně ukazují význam mezigenerační solidarity a vzájemné výpomoci, ale také nerovnoměrné rozložení „zátěže“ v českých rodinách, kde se péčí o rodiče rozumí péče poskytovaná dcerou či snachou, a s tím spojené obtíže nastávající v časovém souběhu potřeby žen střední generace pečovat zároveň o vlastní rodinu i o rodiče (sandwich generation). Závěr poslední studie je do značné míry symbolický - autorka pojednává o současném (zatím specifickém) problému, kterým je životní situace bezdětných seniorů; avšak v kontextu současného demografického chování mladší generace půjde brzy o problém týkající se nikoli marginální části populace jako je tomu dosud, kdy „bezdětnost“ může být často spíše důsledkem prostorové vzdálenosti mezi rodičem a dítětem než faktické bezdětnosti.

Téma stárnutí je tedy pojato v široké rovině, nezůstává pouze u demografických aspektů stárnutí. Příspěvky vesměs zdůrazňují význam studovaného demografického procesu pro společnost : nadcházející změny budou stále významněji ovlivňovat společenské i rodinné klima a mohly by přispívat k jejich zhoršování, pokud se nepodaří vhodnou sociální politikou a výchovou odstranit disproporce v zátěži, které klade a bude klást péče o nemocné seniory na mladší zvláště ženskou generaci.

Z textů je patrné, že autorka zná velmi dobře datové zdroje, kterých je možno ke studiu jednotlivých generací (nejen těch starších) využít, a to jak z provenience statistických dat o obyvatelstvu, tak i výběrových šetření. Zároveň prokázala znalosti pokročilé demografické analýzy a statistických metod analýzy dat, např. regresní či faktorové analýzy apod. Zároveň prokázala, že při interpretaci dat je schopna vhodně uplatnit své znalosti další příslušné speciální tematiky (sociální péče, sociální politiky, gender studies, psychologie, apod.) Celkově lze říci, že téma je dobře zvládnuté, používané ukazatele i postupy práce jsou adekvátní. Každý z příložených článků stejně jako jejich souhrn přinesl nová zjištění a rozšířil naše znalosti o soudobé sociální a demografické situaci obyvatelstva České republiky. Vzhledem k tempu, s nímž česká společnost stárne, nabývá takto zaměřený výzkum na významu a bylo by záhodno jeho výsledky dále šířit. Doktorandka by měla dle mého názoru zvážit přípravu monografie k danému tématu.

Kamila Svobodová prokázala v předložené doktorské práci schopnost samostatné tvůrčí práce a zároveň prokázala, že její práce přispěje k rozšíření našich znalostí o důsledcích demografického stárnutí populace České republiky v první polovině 21. století. Doporučuji, aby předložená práce byla přijata k obhajobě.

V Praze dne 9. června 2010

Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.